

УДК 338.43(477)

ШУЛЬГА Ольга, к. е. н., старший викладач Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ

Досліджено становлення й особливості функціонування різних господарських структур в аграрному секторі України, проаналізовано результативність їх діяльності з позицій економічної ефективності, збереження та розвитку сільських територій. Запропоновано розвиток сільськогосподарської кооперації, посилення інтеграції і спеціалізації виробництва розглядати як стратегічний напрям в умовах трансформації аграрного сектора.

Ключові слова: аграрний сектор, сільськогосподарські підприємства, кооперування.

Шульга О. Развитие сельскохозяйственной кооперации в Украине. Исследовано становление и особенности функционирования разных хозяйственных структур в аграрном секторе Украины, проанализирована результативность их деятельности с позиций экономической эффективности, сохранения и развития сельских территорий. Предложено развитие сельскохозяйственной кооперации, усиление интеграции и специализации производств рассматривать как стратегическое направление в условиях трансформации аграрного сектора.

Ключевые слова: аграрный сектор, сельскохозяйственные предприятия, кооперирование.

Постановка проблеми. На початку ринкових реформ в економіці України ставилося завдання сформуванню високоефективного конкурентоспроможного аграрного сектора економіки, який буде здатен вивести її на рівень високорозвинених країн світу, створити економічну базу для підвищення добробуту селян, збереження та розвитку сільських територій. Однак і до сьогодні вирішення цього завдання відбувається повільно. В Україні щороку з географічної карти зникає 16–17 сіл, тому важливим завданням на цьому етапі є визначення пріоритетної організаційно-правової форми господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження проблеми формування і функціонування різних форм господарювання в аграрному секторі України та перспектив їх подальшого розвитку зробили такі вчені-економісти, як В. Г. Андрійчук [1], А. Є. Данькевич [2], О. М. Онищенко, М. Ф. Кропивко, В. Я. Месель-Веселяк [3], М. Й. Малік, П. Т. Саблук [4], В. В. Юрчишин [5] та ін. Проте ряд питань потребує подальшого поглибленого вивчення.

Метою статті є дослідження формування та ефективності функціонування різних форм господарських структур в аграрному секторі України, визначення перспектив їх подальшого розвитку в контексті розв'язання економічних та соціальних проблем села.

Результати дослідження. Реформування господарських структур в аграрному секторі України відбувалось таким чином: спочатку передача значної частини державних сільськогосподарських земель у колективну власність недержавним сільськогосподарським підприємствам та у приватну – громадянам, потім розподіл земель цих підприємств на земельні частки (паї) між членами їх трудових колективів, паювання майна підприємств, а після цього реорганізація колективних сільськогосподарських підприємств (КСП) в інші організаційно-правові форми, засновані на приватній власності на землю і майно. Вирішальну роль у формуванні сучасної організаційної структури аграрного сектора України відіграв Указ Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки" від 3 грудня 1999 р. Згідно з Указом у досить стислі строки (з грудня 1999 р. до початку квітня 2000 р.) повинна була відбутися реорганізація усіх КСП у більш пристосовані до ринкових умов підприємницькі структури, що мають місце в аграрному секторі розвинених країн світу. Насамперед, це господарські товариства усіх видів, виробничі кооперативи, приватно-орендні підприємства, селянські (фермерські) господарства. Створення таких господарських структур мало змінити психологію селян та в основному зберегти цілісність земельних і майнових комплексів. Натомість відбулася ліквідація всіх КСП (навіть тих, які господарювали успішно), набув поширення масовий розвиток дрібних селянських господарств, а сама реорганізація через стислі терміни часто зводилася тільки до зміни "вивіски". Така ситуація пов'язана ще й з тим, що не було проведено дослідницьких робіт щодо доцільності паювання та реструктуризації кожного окремого КСП.

У результаті аграрної реформи на основі приватної власності на землю у поєднанні з індивідуальною, сімейною та колективними формами організації праці були створені різні за розмірами господарські формування, які по суті можна звести до трьох ринкових форм господарювання – особисті селянські та фермерські господарства і сільськогосподарські підприємства. Саме таким чином створено багатокладність виробництва на селі, яка мала позитивно позначитися на ефективності сільгоспвиробництва та забезпеченні продовольчої безпеки держави. Проте нині спостерігається зменшення майже вдвічі порівняно з 1990 р. валового виробництва продукції сільського господарства, скорочення виробництва валової продукції в розрахунку на одну особу та на 100 га земельних угідь, а також перерозподіл виробництва між суспільним і приватним секторами. У 2010 р. господарства населення виробили 55.1 % валової продукції, а сільськогосподарські підприємства – 44.9 % [6, с. 46].

Різноманітність форм господарювання призвела до появи в аграрному секторі понад 56 тис. господарських структур різних типів, які сформувалися переважно в процесі реформування колгоспів і радгоспів після 2000 р. У 2010 р. найбільшу групу становили фермерські господарства, тобто 73.8 % від загальної кількості суб'єктів господарювання. Суттєвою є частка господарських товариств (13.8 %) та приватних підприємств (7.5 %), значно меншою – частка виробничих кооперативів (1.7 %) та підприємств інших форм господарювання (2.6 %), тоді як у державній власності залишилось лише 0.6 % усіх підприємств (табл. 1).

Таблиця 1

Трансформація сільськогосподарських структур (1991–2010 рр.), од. *

Форма господарювання	1991	1999	2010
Державні підприємства	4659	3309	322
Колективні підприємства	9043	10465	–
Господарські товариства	–	1995	7769
Приватні підприємства	–	–	4243
Виробничі кооперативи	308	362	952
Фермерські господарства	2687	38782	41726
Інші	–	–	1481
Усього	16697	54913	56493

* Складено автором за даними [6, с. 51; 7, с. 17].

Результати роботи сучасних сільськогосподарських підприємств в Україні свідчать про переваги приватних форм господарювання. У них більше прибуткових підприємств, ніж збиткових, вони мають вищий серед інших форм господарювання рівень рентабельності, вищі показники валового доходу та прибутку на 100 га сільськогосподарських угідь. Однак для ефективного ведення господарства вирішальне значення має чинник концентрації виробництва, про що свідчить рівень рентабельності продукції рослинництва виробничих кооперативів (табл. 2).

Висновки про ефективність тієї чи іншої форми господарювання робити передчасно, оскільки в процесі реорганізації КСП більшість сільськогосподарських підприємств лише формально змінили форму господарювання. Як наслідок, в аграрному секторі поки що функціонують переважно "перехідні" форми господарювання, які є ринковими лише за формою, але не за змістом. Крім того, тут потрібно зважати на фактори спеціалізації виробництв, розміри землекористування господарств та їх техніко-технологічну оснащеність.

Аналіз динаміки та перспектив розвитку в аграрному секторі економіки України господарств різних категорій показує, що у виробництві валової сільськогосподарської продукції домінують господарства населення, які постійно збільшують обсяги (табл. 3). Це зумовлено вищою порівняно із сільгосппідприємствами урожайністю сільськогосподарських культур та продуктивністю худоби і птиці в господарствах населення.

**Рівень рентабельності виробництва продукції рослинництва
на сільськогосподарських підприємствах України за організаційно-
правовими формами господарювання у 2010 р., % ***

Показники	Державні	Недержавні				
		усього	у тому числі:			
			господарські товариства	приватні	виробничі кооперативи	фермерські господарства
Продукція рослинництва	14.1	26.9	24.5	34.2	27.8	35.4
у т.ч.: зернові та зернобобові культури	10.5	13.9	12.8	17.9	13.5	19.7
насіння соняшнику	46.5	64.9	60.4	76.3	81.1	63.6
цукрові буряки	-16.7	17.1	16.1	18.9	5.8	17.5
картопля	25.0	62.6	72.9	47.2	16.8	-
овочі відкритого ґрунту	-0.8	23.9	25.8	23.1	19.3	-

* Складено автором за даними [6, с. 61, 176–177].

Таблиця 3

**Динаміка розвитку основних категорій господарств у виробництві
валової продукції сільського господарства ***

Показники	Сільськогосподарські підприємства			Господарства населення		
	1990	2000	2010	1990	2000	2010
Валова продукція, %	69.4	34.0	44.9	30.6	66.0	55.1
у т.ч. продукція рослинництва	75.0	40.9	45.1	25.0	59.1	54.9
продукція тваринництва	64.8	25.2	44.7	35.2	74.8	55.3
Площа сільськогосподарських угідь, тис. га	38705.4	29878.0	20589.6	2669.0	8543.4	15898.3

* Складено автором за даними [6, с. 46, 76].

Однією з причин, яка призвела до зменшення обсягів виробництва в сільськогосподарських підприємствах, було зменшення розмірів їх землекористування. Площі сільськогосподарських угідь, які перебувають у користуванні сільськогосподарських підприємств, у 2010 р. скоротилися порівняно з 1990 р. на 46.8 %, а площі сільськогосподарських угідь у користуванні громадян зросли майже в 6 разів.

Серед інших причин спаду валового виробництва сільськогосподарської продукції на сільгосппідприємствах можна назвати несприятливу економічну ситуацію в країні, інфляційні процеси, поглиблення диспаритету цін, відмову держави від підтримки галузі, зростання податкового навантаження, неспроможність швидко орієнтуватися в нових умовах господарювання через відсутність підготовлених до роботи в таких умовах управлінських кадрів та ін. Щодо господарств населення, то саме через переважно натуральний характер їх діяльності їм вдалося уникнути впливу деяких з цих негативних чинників.

Про це у своїх дослідженнях писав ще М. І. Туган-Барановський, який встановив, що зниження цін на сільськогосподарську продукцію призводить до кризового стану великих господарств і порівняно легко переноситься дрібними, які в умовах несприятливої цінової кон'юнктури тимчасово сходять з ринку, знижують товарність і стають натуральними. Така ситуація пов'язана з тим, що дрібне селянське господарство працює не стільки заради прибутку і ренти, скільки заради самозабезпечення своєї життєдіяльності [8, с. 186].

Однак ефективність використання земель у господарствах населення різко зменшується, що зумовлено збільшенням площ землі, які перебувають у їх користуванні, та низьким рівнем забезпеченості технікою. Крім того, у господарствах населення належним чином не вирішені питання, пов'язані із забезпеченням насінням, мінеральними добривами, ветеринарним обслуговуванням, збутом і переробкою продукції. Все це стримує розвиток господарств і приріст у них виробництва.

Особисті селянські господарства (ОСГ) для значної частини селян через зайнятість у них стали способом виживання в процесі пристосування сільськогосподарських підприємств до нових економічних умов за різкого зниження заробітної плати і її тривалої невивлати. За рахунок використання місцевих добрив і кормів, раціональних витрат енергоносіїв та дешевої робочої сили вони змогли призупинити падіння обсягів виробництва сільгосппродукції в країні та забезпечити собі засоби до існування.

Собівартість багатьох видів продукції у селянських господарствах є нижчою, ніж у сільськогосподарських підприємств з енергоємними технологічними операціями. Внаслідок цього виробництво таких трудомістких культур, як картопля, овочі, плоди, молоко, м'ясо, яйця перемістилось переважно до селянських господарств. У багатьох випадках господарства населення досягли розмірів невеликих фермерських господарств і стали резервом розширення фермерства в Україні.

Стратегія подальшого розвитку ОСГ в Україні має бути спрямована на підвищення продуктивності та ефективності їх функціонування, насамперед, через визнання їх рівноправною формою господарювання в сільськогосподарському виробництві, надання їм підтримки з боку держави, сприяння їх кооперації між собою та з сільськогосподарськими підприємствами, інтеграції з переробними та збутовими

підприємствами. Реалізація цих заходів дозволить збільшити виробництво сільгосппродукції в ОСГ та сприятиме вирішенню проблеми зайнятості сільського населення.

Важливу роль у розвитку сільського господарства на засадах приватної власності відіграють фермерські господарства (ФГ). Їх створення починалось на землях запасу, до яких було включено найгірші землі. Однак ці господарства працюють прибутково і на 100 га сільгоспугідь виробляють валової продукції рослинництва майже на рівні сільгоспідприємств. Проте тваринницької продукції у розрахунку на одиницю використовуваних земель ФГ виробляють значно менше, що зумовлено як нестачею коштів, так і небажанням вкладати кошти у збиткову галузь. Слід відмітити, що і у сільгоспідприємствах обсяги тваринницької продукції залишаються низькими. Спеціалізуючись на виробництві рослинницької продукції, ФГ мають вищі показники рентабельності порівняно з сільгоспідприємствами. Так, у ФГ цей показник становив у 2010 р. 32.2 %, тоді як в інших формах підприємств – 21.1 % [6, с. 52, 177]. Проте їх частка у сільгоспвиробництві залишається незначною і становить лише 5 % [9].

Динаміка функціонування ФГ свідчить, що в Україні таки відбулося становлення фермерства і навіть має місце певний його розвиток, хоча й не такий, на який сподівалися. Це пояснюється низьким рівнем забезпеченості їх технікою, недостатніми розмірами кредитування банками та допомоги з боку Державного фонду підтримки фермерських і селянських господарств тощо. Варто врахувати ще й той факт, що ефективність фермерського господарства залежить від оптимальних розмірів виробництва, які є неоднаковими для різних галузей сільського господарства. За розрахунками Інституту аграрної економіки УААН, раціональні розміри ФГ становлять 25–50 га для овочівницьких, плодоягідних і виноградних господарств та 300–400 га – для господарств інших напрямів спеціалізації.

Враховуючи, що у 2010 р. фермерські господарства, які використовували до 50 га земельних угідь, становили 72.5 %, від 50.1 до 100 га – 4.8 %, від 100.1 до 500 га – 9.7 %, від 500.1 га і більше – 13 %, можна зробити висновок, що більшість господарств потребують збільшення розмірів землекористування, насамперед, за рахунок оренди земельних ділянок [6, с. 174]. Крім того, з метою досягнення оптимальних розмірів ФГ доцільним є поглиблення їх спеціалізації, кооперація між собою та сільгоспідприємствами.

Таким чином, фактор приватної власності відіграє важливу роль у підвищенні ефективності виробництва. Однак найвищих результатів можна досягнути лише за умов поєднання приватної власності та концентрації виробництва.

Сьогодні успіх господарської реформи залежить від розвитку багатоукладності та конкуренції різних форм господарювання. Складовою такої багатоукладної системи має стати сільськогосподарська кооперація (виробнича й обслуговуюча), яка допоможе сільськогос-

подарським товаровиробникам протистояти посередницькому бізнесу, отримати ефект не тільки від виробництва, а й від його обслуговування, переробки та збуту продукції. Адже кооператив, з одного боку, це підприємство, що виконує певні бізнесові функції, керуючись економічними інтересами своїх клієнтів-власників, а з іншого, – це соціальне утворення, в якому ті, хто кооперуються, знаходять для себе соціальний захист, задовольняючи свої економічні інтереси.

Крім того, кооперативи сприяють розвитку сільської місцевості через створення робочих місць та зростання кваліфікації сільських мешканців. Тому насамперед необхідно створювати кооперативи у сільських районах з надлишком робочої сили та економічно відсталих районах.

Доцільність організації в Україні виробничих кооперативів пов'язана з необхідністю концентрації земельних ділянок з метою отримання ефекту від створення умов для раціонального використання земельних угідь, застосування сучасних ресурсоекономічних технологій, вирішення соціальних питань, зокрема, питання працевлаштування на селі, збереження сільських територій. Адже приватно-орендні підприємства і господарські товариства відмовляються від низькорентабельних та збиткових галузей, для яких характерна висока трудомісткість, у результаті чого на селі зростає безробіття.

Важливо і те, що з метою залучення кредитів сільськогосподарський виробничий кооператив може заставити за згодою на це усіх членів кооперативу все своє майно і землю, а за борговими зобов'язаннями члени кооперативу відповідають лише належним їм майном у кооперативі. Крім того, формування виробничих кооперативів дає можливість розвивати обслуговуючу кооперацію, тим самим сприяючи зростанню зайнятості селян.

В Україні чинні закони, що регулюють діяльність кооперативів: "Про споживчу кооперацію" (1993 р.), "Про сільськогосподарську кооперацію" (1997 р.), "Про кредитні спілки" (2001 р.), "Про кооперацію" (2003 р.). Крім того, у 2000 р. ухвалено Указ Президента України "Про заходи щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки України на ринкових засадах", а у 2009 р. прийнята Програма становлення і розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів до 2015 р., якою на ці заходи передбачено виділення коштів. Однак рівень розвитку кооперації на сьогодні лишається незадовільним. Причинами цього можна вважати адміністративний тиск, недостатню інформаційну та організаційну роботу з боку держави зі створення кооперативів, пасивність державних органів щодо їх розвитку, відсутність державної підтримки при їх створенні, визнання обслуговуючих кооперативів прибутковими організаціями та оподаткування їх доходів, невелика кількість працездатного населення на селі, витиснення кооперативів з ринку оренди землі агрохолдингами.

Нині в Україні функціонують понад 1 тис. виробничих та 645 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Із діючих обслугову-

ючих сільськогосподарських кооперативів 44.7 % займаються одночасно багатьма видами діяльності (багатофункціональні), 6.1 % – переробні, 2.7 % – постачальницькі, 13.9 % – заготівельно-збутові, 27.6 % – сервісні [10, с. 461]. Найбільш поширені кооперативи з обслуговування селянських та дрібних фермерських господарств, що надають допомогу при обробці земельних ділянок, заготівлі і збуту продукції, з постачання матеріально-технічних засобів, ветеринарного обслуговування господарств та ін. Найбільше таких кооперативів у Київській і Житомирській областях.

Подальше створення обслуговуючих кооперативів в Україні в умовах низької конкурентоспроможності сільгосппродукції дасть змогу захистити інтереси товаровиробників шляхом вирішення питань переробки і збуту продукції, постачання мінеральних добрив, насіння, сільгосптехніки, технічного обслуговування тощо. Завдяки обслуговуючим кооперативам сільгоспвиробники зможуть виходити на ринок та контролювати збут власної продукції, зменшуючи тим самим кількість посередників.

Таким чином, можна стверджувати, що сільськогосподарська кооперація має хороші перспективи, оскільки сприяє розвитку вертикальної інтеграції та витисненню з продовольчого ринку частини посередників, чим забезпечує вищі доходи дрібних товаровиробників, сприяє створенню додаткових робочих місць, допомагає протистояти конкурентам тощо. Проте для успішного розвитку кооперації потрібна значно потужніша державна підтримка, важливими напрямками якої має стати фінансова підтримка, розробка і реалізація спеціальних державних програм. Поряд з цим, варто сприяти формуванню регіональних центрів кооперації, в яких разом з дорадчими службами надаватиметься консультативна допомога кооперативам, що створюються, шкіл кооперативних лідерів шляхом проведення навчання й супроводу бажаючих до об'єднання в кооперативи дрібних виробників сільськогосподарської продукції.

Доцільно скористатися досвідом розвинених країн, де проводиться активна державна політика підтримки кооперативного руху. Основними формами державної підтримки там є пільгове оподаткування, надання субсидій і кредитів. Так, в Італії протягом перших 10 років кооперативи повністю звільняються від сплати податків, у Франції кооперативи зі спільного використання техніки отримують значну знижку (до 20 %) при купівлі сільськогосподарських машин, а у Німеччині кооперативи, які займаються виробництвом кормів, при отриманні кредиту до 1 млн марок на інвестиційні цілі, користуються 7 % знижкою з банківської відсоткової ставки [11, с. 42].

Стратегічним напрямом у розвитку кооперування повинно стати створення кооперативів за участю сільськогосподарських підприємств та науково-дослідних установ. Це, з одного боку, розширить можливості сільгосппідприємств щодо застосування у сільгоспвиробництві високоврожайних культур рослин, елітного насіння та високопро-

дуктивних порід тварин, з іншого, – дозволить науково-дослідним інститутам мати практичну експериментальну базу для випробовування і впровадження винаходів, використовуючи територію сільгосп-підприємства.

Крім того, повинна розвинути така форма господарювання, де на основі кооперації взаємодіяли б велике і дрібне виробництва. Це можна здійснити через кооперування сільгосп-підприємств та особистих селянських і фермерських господарств, яке б базувалося на забезпеченні сільгосп-підприємствами ОСГ і ФГ необхідними засобами для ведення їх господарства та закупівлі в них продукції. Для сільгосп-підприємств це вигідно, бо вони зможуть краще використовувати свій виробничий потенціал, збільшувати обсяги і асортимент продукції. А власники ОСГ і ФГ забезпечать собі гарантований збут продукції та матимуть можливість користуватися пільговими цінами на послуги сільгосп-підприємств.

Вважається перспективною і кооперація приватних господарств між собою: ОСГ і ФГ продаватимуть вироблену продукцію своєму кооперативу, кооператив же, у свою чергу, зобов'язаний залучати робочу силу та надавати різні послуги з технічного й іншого обслуговування господарств. Необхідно сприяти розвитку кредитної кооперації, адже, як показує світова практика, у країнах ЄС, Китаї, Індії, Південній Кореї фермери свої потреби в кредитах задовольняють власними кооперативними коштами і за підтримки спеціалізованих державних структур. У зв'язку з цим доцільно внести зміни і доповнення до Законів України "Про банки і банківську діяльність" та "Про кооперацію" в частинах стосовно кредитних кооперативів і кооперативних банків.

Однак важливо не допустити перетворення кооперативів у монополістичні структури. Кооперативні формування повинні створити на ринку конкурентне середовище, сприяти збереженню сільських територій, відродженню великого товарного виробництва, випуску конкурентоспроможної продукції, забезпечити зайнятість і належні умови життя селян. Поряд з ними мають розвиватися й інші господарські структури. Проте акцент має робитися на великі господарства, в т. ч. великі сільськогосподарські кооперативи, які мають переваги перед дрібними товаровиробниками через можливість застосовувати високопродуктивну техніку, прогресивні технології, володіють більшими фінансовими і матеріальними ресурсами, створюють кращі умови праці та відпочинку для своїх працівників, у них нижча собівартість продукції і вища конкурентоспроможність, вони мають можливість зберігати, частково переробляти і реалізовувати продукцію. Для реалізації цих переваг їм потрібні і більші обсяги землекористування, щоб окупити високопродуктивну техніку і наукові технології.

Проте на сьогодні діяльність не всіх великих господарських структур сприяє розвитку аграрного сектора та сільських територій. Йдеться про виникнення і поширення в Україні агрохолдингів. За попередніми оцінками, в Україні функціонують понад 60 великих хол-

дингів, які контролюють понад 6 млн га, або близько 24 % ріллі [2, с. 140]. Найбільшими з них є: ТОВ "Українські аграрні інвестиції", група компаній "Агрохолдинг Мрія", ВАТ "Маріупольський металургійний комбінат ім. Ілліча", ДП "Нафком-Агро", ЗАТ "Агротон" та ін. Тобто це переважно великі промислові, торгові, фінансові підприємства-компанії, які займаються сільськогосподарським виробництвом або з метою забезпечення власного виробництва сировиною, мінімізуючи матеріальні витрати та забезпечуючи собі вищі доходи, або з метою диверсифікації фінансових ризиків при розміщенні фінансового портфеля, щоб забезпечити повернення раніше виданих кредитів.

Вітчизняні агрохолдинги можна поділити на три групи: "портфельні", профільні та непрофільні. До першої групи належать компанії, які скуповують збанкрутілі або економічно слабкі підприємства, аби потім їх вигідніше перепродати. Профільні агрохолдинги прагнуть створити замкнений цикл виробництва та продукувати великі обсяги сільгосп-продукції на засадах глибокої інтеграції (наприклад, "Нібулон", "Мрія" та ін.). Непрофільними вважаються компанії, які створені як додаток до промислових підприємств (наприклад, комбінат ім. Ілліча).

Передумовами становлення агрохолдингів в Україні стали недосконалі земельні відносини, дешева робоча сила, відсутність жорсткої конкуренції в галузі, перспективність сільськогосподарського виробництва, рентабельність якого з роками буде тільки зростати.

На думку В. Г. Андрійчука, можна виділити дві хвилі становлення та розвитку агропромислових формувань нового типу. *Перша* – 2000–2007 рр., коли здійснювався пошук форм вливання капіталу в сільське господарство і форм організації сільськогосподарського виробництва у складі таких формувань. Тоді вони виникали або як самостійні підприємства, в яких аграрне виробництво здійснювалось на засадах відокремлених чи навіть структурних підрозділів, або ж як холдингові структури, в яких така діяльність була представлена дочірніми підприємствами. Процес їх становлення за першої хвилі здійснювався часто хаотично, не цілеспрямовано – шляхом перепродажу активів одними бізнес-групами іншим [1].

Друга хвиля становлення агропромислових формувань (з 2007 р. і донині) характеризується активним злиттям та поглинанням одних структур іншими, а також купівлею-продажем консолідованого аграрного бізнесу з метою підвищення ефективності функціонування агропромислового виробництва. Крім того, на цьому етапі відбувається істотне підвищення активності агропромислових компаній на ринку капіталу та їх вихід на міжнародний фінансовий ринок.

Ці вертикально-інтегровані структури концентрують у своїх руках великі земельні масиви, часто в різних регіонах, та спеціалізуються на вирощуванні високорентабельних сільськогосподарських культур. При цьому вони фактично не цікавляться тваринництвом, ведуть виснажливе землеробство, не дотримуються сівозмін, не займаються переробкою сировини на місцях ведення сільськогосподарського виробництва. Крім

того, маючи більші технічні та фінансові можливості, вони витісняють з ринку оренди землі частину сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств, внаслідок чого на селі зростає безробіття, не відбувається фінансування сільської інфраструктури. Це пов'язано з тим, що агрохолдинги, на відміну від сільськогосподарських підприємств, не сплачують податків до місцевих бюджетів, їх сплачує головна структура за місцем реєстрації. Тому необхідно вирішити питання, пов'язані з розмірами їх землекористування, та можливості їх залучення у тваринницьку галузь. Тобто необхідно спрямувати їх подальший розвиток у сільськогосподарське виробництво та надати перевагу поширенню кооперативів як їх альтернативи. Така позиція не суперечить досвіду розвинених країн, де провідна роль в організації великого товарного виробництва належить не приватному капіталу, а державі, яка стимулює виробників до об'єднання. Тому там функціонують регіональні кластерні агропромислові об'єднання на кооперативних засадах із замкненим циклом виробництва, зберігання, переробки і реалізації продукції.

Однак не варто відкидати і право на існування господарств населення, хоча перспективи їх розвитку в Україні неоднозначно оцінюються вченими-економістами. Так, П. Т. Саблук стверджує, що "організаційно-правова структура землекористування, в якій переважає дрібнотоварний сектор, ніколи не стане базовою основою для структурно-інноваційної перебудови вітчизняної аграрної економіки" [4, с. 8]. Підтримує цю думку й І. І. Лукінов, який зазначає, що "створення дрібних сільськогосподарських підприємств аж ніяк не може вважатися стратегічним напрямом формування в Україні прогресивної організаційної структури сільського господарства ринкового типу. Сприяючи підвищенню ефективності особистих підсобних господарств населення, основну увагу найближчими роками слід зосередити на розвитку великого товарного аграрного виробництва ринкового типу як колективної, так і індивідуальної форм господарювання" [12, с. 736–737].

Іншою є думка В. В. Юрчишина, який вважає, що треба зосередити увагу "на особливостях розвитку господарств населення різних типів. Найбільший інтерес тут становлять особисті селянські господарства. *По-перше*, тому, що їм і надалі належатиме помітне місце у вітчизняному виробництві сільськогосподарської продукції. *По-друге*, в них зосереджено найбільшу частину сільських жителів. *По-третє*, саме від розвитку цього сектора великою мірою (якщо не найбільше) залежатиме майбутнє українського села як такого" [5, с. 69]. До такого ж висновку у своїх дослідженнях дійшов і М. І. Туган-Барановський, який довів, що не слід чекати швидкої заміни дрібних господарств великими. Крім того, великому виробнику вигідно, щоб поруч з ним існували дрібні господарства, які б постачали його сезонною робочою силою за наймом [8, с. 186].

Досвід країн Заходу показує, що в їх аграрному секторі також присутня велика кількість дрібних господарств, частка яких у вироб-

ництві товарної продукції незначна. Однак вони функціонують з метою збереження сільських територій, інфраструктури тощо. В Україні розвиток дрібних форм господарювання пов'язаний не лише з кризовим станом аграрного сектора, а й з регіональною спеціалізацією частини областей (особливо західних).

Висновки. Важливою складовою стратегії розвитку аграрного сектора України має стати сільськогосподарська кооперація, яка повинна створити на ринку конкурентне середовище, сприяти відродженню великого товарного виробництва, залученню інвестицій в аграрний сектор, забезпечити зайнятість селян з врахуванням їх інтересів, сприяти збереженню сільських територій. Слід розвивати й інші форми господарювання, сприяти посиленню в аграрному виробництві процесів регіональної спеціалізації та інтеграції як взаємовигідних форм співпраці учасників ринку, розвитку кластерної організації та управління агропромисловим виробництвом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрійчук В. Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз : монографія / В. Г. Андрійчук. — К. : КНЕУ, 2005. — 292 с.
2. Данкевич А. Є. Передумови та основні принципи розвитку агрохолдингів / А. Є. Данкевич // Економіка АПК. — 2011. — № 5. — С. 139–147.
3. Месель-Веселяк В. Я. Форми господарювання і земельні відносини в сільськогосподарському виробництві України / В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров // Економіка АПК. — 1996. — № 12. — С. 12–19.
4. Саблук П. Аграрна економіка і політика в Україні: підсумки минулого та погляд у майбутнє : наук.-попул. нариси / П. Саблук. — у 3-х т. Т.3. Формування наукової школи економістів-аграрників. — К. : Ін-т аграрної економіки, 2001. — 486 с.
5. Юрчишин В. Господарства населення: проблеми майбутнього / В. Юрчишин // Економіка України. — 2003. — № 9. — С. 67–72.
6. Сільське господарство України : стат. зб. за 2010 р. ; за заг. кер. Ю. М. Остапчука. — К. : Держкомстат України, 2011. — 374 с.
7. Аграрна реформа в Україні / П. І. Гайдуцький, П. Т. Саблук, Ю. О. Лупенко та ін. ; за ред. П. І. Гайдуцького. — К. : ННЦ ІАЕ, 2005. — 424 с.
8. Туган-Барановський М. І. Політична економія. Популярний курс / М. І. Туган-Барановський ; відп. ред. Т. І. Дерев'янкін. — К. : Наукова думка, 1994. — 261 с.
9. Сільське господарство України : стат. зб. за 2006 р. ; за заг. кер. Ю. М. Остапчука. — К. : Держкомстат України, 2007. — 367 с.
10. Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект : монографія / П. Т. Саблук, О. Г. Шпикуляк, Л. І. Курило та ін. — К. : ННЦ ІАЕ, 2010. — 706 с.
11. Мартынов В. Д. Фермерская кооперация / В. Д. Мартынов. — М. : Знание, 1990. — 64 с.
12. Лукінов І. І. Вибрані праці / І. І. Лукінов : у 2 кн. — Кн. 2. — К. : ННЦ ІАЕ, 2007. — 794 с.

Стаття надійшла до редакції 25.09.2013.

Shulga O. Development of agricultural cooperation in Ukraine.

Background. Determination of the priority of the legal form of management is an important task for the formation of highly effective competitive agricultural sector in Ukraine that will be able to bring it to the level of developed countries in the world, create economic base for the welfare of farmers and for the conservation and development of the countryside.

The aim of the paper is to investigate the formation and effectiveness of various forms of economic structures in the agricultural sector of Ukraine, and outline prospects for further development in the context of solving economic and social problems in the village.

Results. As a result of agricultural reform in Ukraine on the basis of private ownership of land in conjunction with the individual, family and collective forms of work organization different size farm units were created that can be reduced to three market forms of economic activity - the individual peasant, farms and agricultural companies.

The results of modern agricultural enterprises in Ukraine demonstrate the benefits of private forms. Today, however, the success of economic reforms depends on the development of stratification and competition between different forms of management. As a part of such mixed system should be agricultural cooperatives (production and service), which should create a competitive market environment, promote the revival of large commodity production, investment in the agricultural sector, provide employment to farmers and consideration of their interests, promote the preservation of rural areas. However, it is important to prevent the transformation of cooperatives into monopolistic structures. Along with them, other economic structures have to develop.

Conclusion. Agricultural cooperation has to become an important part of development strategy of the agricultural sector of Ukraine. However, other forms of enterprises should develop. State should contribute to increasing processes of regional specialization and integration as beneficial forms of cooperation between members of the agricultural market, development of cluster organization and management of agricultural production.

Keywords: agrarian sector, agricultural enterprises, cooperation.

REFERENCES

1. Andrijchuk V. G. Efektyvnist' dij'al'nosti agrarnyh pidpryjemstv: teorija, metodyka, analiz : monografija / V. G. Andrijchuk. — K. : KNEU, 2005. — 292 s.
2. Dankevych A. Je. Peredumovy ta osnovni pryncypy rozvytku agroholdyngiv / A. Je. Dankevych // Ekonomika APK. — 2011. — № 5. — S. 139–147.
3. Mesel'-Veseljak V. Ja. Formy gospodarjuvannja i zemel'ni vidnosyny v sil'skogospodars'komu vyrobnyctvi Ukrai'ny / V. Ja. Mesel'-Veseljak, M. M. Fedorov // Ekonomika APK. — 1996. — № 12. — S. 12–19.
4. Sabluk P. Agrarna ekonomika i polityka v Ukrai'ni: pidsumky mynulogo ta pogljad u majbutnje : nauk.-popul. narysy / P. Sabluk. — u 3-h t. T.3. Formuvannja naukovoï shkoly ekonomistiv-agrarnykyv. — K. : In-t agrarnoi' ekonomiky, 2001. — 486 s.
5. Jurchyshyn V. Gospodarstva naselennja: problemy majbutn'ogo / V. Jurchyshyn // Ekonomika Ukrai'ny. — 2003. — № 9. — S. 67–72.
6. Sil's'ke gospodarstvo Ukrai'ny : stat. zb. za 2010 r. ; za zag. ker. Ju. M. Ostapchuka. — K. : Derzhkomstat Ukrai'ny, 2011. — 374 s.
7. Agrarna reforma v Ukrai'ni / P. I. Gajduc'kyj, P. T. Sabluk, Ju. O. Lupenko ta in. ; za red. P. I. Gajduc'kogo. — K. : NNC IAE, 2005. — 424 s.
8. Tugan-Baranovs'kyj M. I. Politychna ekonomija. Populjarnyj kurs / M. I. Tugan-Baranovs'kyj ; vidp. red. T. I. Derev'jankin. — K. : Naukova dumka, 1994. — 261 s.
9. Sil's'ke gospodarstvo Ukrai'ny : stat. zb. za 2006 r. ; za zag. ker. Ju. M. Ostapchuka. — K. : Derzhkomstat Ukrai'ny, 2007. — 367 s.
10. Innovacijna dij'al'nist' v agrarnij sferi: instytucional'nyj aspekt : monografija / P. T. Sabluk, O. G. Shpykuljak, L. I. Kurylo ta in. — K. : NNC IAE, 2010. — 706 s.
11. Martynov V. D. Fernerskaja kooperacija / V. D. Martynov. — M. : Znanie, 1990. — 64 s.
12. Lukinov I. I. Vybrani praci / I. I. Lukinov : u 2 kn. — Kn. 2. — K. : NNC IAE, 2007. — 794 s.